

Amiraali ajoi puolakan ulos blokkauksista juoksugraavin tykönä

Ruotsin suurvaltasotien raportointia suomeksi

Kansliaruotsin suomennoksia

Kirjaruotsissa oli 1600-luvulla lakikielen ohella muitakin maallisen proosan lajeja, mm. kansliakieli (Nyström Saari 1983: 54-61, 232-237). Saman ajan kirjasuomessa on ollut tapana erottaa vain uskonnollisen kirjallisuuden ja lakikielen kategoriat. Kansliaruotsista suomennetut tekstit on vanhastaan luettu lakikielen piiriin, vaikka ne poikkeavat varsinaisesta lakikielestä sanastoltaan ja lauserakenteeltaan. Kansliakielisiä tekstejä ovat mm. kuninkaiden sotaretkikuvaukset sekä elämäkerrat. Tällaiset tekstit luettiin kansalle saarnastuoleista, ja tarkoituksena näyttää faktatietojen ohella olleen eräänlainen suurvaltapropaganda. Kielen koristeellisuus oli ilmeisesti tärkeämpää kuin sen ymmärrettävyys. Kansliatyylillä kukoistaa myös vuotuisissa rukouspäiväplakaateissa; rukouspäivien viettoon liittyvät rajoitukset on ilmaistu selkeästi, mutta ohessa on runsaasti kansliakielistä propagandaa, esim. valtakunnan puolustus vieraiden uskontojen tai "pakanallisten" turkkilaisten taholta uhkaavaa vaaraa vastaan. Samalla tavoin tyyli vaihtelee aiheen mukaan taistelukertomusten eri jaksoissa: alku- ja loppulause sekä hallitsijaa käsittelevät jaksot ovat kieleltään koristeellisempia ja mutkikkaampia kuin muu teksti.

Olen verrannut neljän taistelukertomuksen suomennoksia ja ruotsalaisia originaaleja nähdäkseni, miten suomentajat ovat onnistuneet tämäntyyppisten tekstien käsittelyssä. Viitataan teksteihin lyhenteellä REL, koska originaalien nimiössä esiintyy yleisimmin sana *relation* (ks. kirjallisuusluettelo): RELATION och Tackseyelse-Skriff (1655), RELATION, Om Någre – – Lycklige progresser (1659), RELATION, Om Then Segren som – – (1677), Kort berättelse aff thet som är förelupit (1678). Suomentajat ovat otsikoineet tekstinsä sanoin *Tieto*, *RELATIO* ja *Lyhyt Sanoma* (1659, 1677, 1678); varhaisin teksti (1655) alkaa otsikolla: *OLcon tälle Christel: Ja Cunnial: Seuracunnalle tiettäwä* – –. Kahdessa taistelukertomuksessa kuvataan Kaarle X:n sotia Puolaa (REL 1655) sekä Tanskaa ja sen liittolaisia vastaan (REL 1659), kahdessa muussa Kaarle XI:n voittoja Tanskasta Skånessa (REL 1677) ja Pommerissa (REL 1678).

Tekstien vertailu herättää useita kysymyksiä:

1. Mitkä seikat ovat olleet kääntäjille hankalia? Millaista suomea syntyi, kun rönsyilevään kansliaruotsiin sovellettiin sanasanaista käännöstekniikkaa?
2. Onko pyritty suomalaiseen sanastoon vai tyydytty ruotsalaistermien modifiointiin? Miten paljon on käännöslainoja? Onko minkäänlaista vakioterminologiaa?
3. Ovatko suomentajat onnistuneet välittämään lähtötekstin sanoman vai onko 1600-luvun kirjasuomen kehittämättömyys ollut ylivoimainen este?

Taistelukertomusten sanastosta

Vanha kansliaruotsi suosi vierasperäisiä sanoja; alkuun lainasanat olivat lähinnä saksalaisia, mutta 1600-luvun jälkipuoliskolta alkoi ranskalaislainojen tulva, joka kulmineitui 1700-luvulla¹ (tarkemmin Bergman 1984: 86–99, 115–17, 127–131). Lainojen määrä vaihtelee kuitenkin aiheen ja

tietenkin kirjoittajan mukaan; jotkin tekstit ovat "ranskalaisempia" kuin muut. Kansliaruotsissa lainasanat on usein painettu muusta tekstistä poikkeavalla kirjasinlajilla, joten ne erottuvat taustastaan. Hyvä esimerkki on vuoden 1659 taistelukertomus (REL 1659), jonka ruotsalaisversiossa on sivua kohti pitkälti toistakymmentä ranskaan tai latinaan perustuvaa (sitaatti)lainaa.

Kansliakielen monisanaisuus ilmenee mm. pronominien karttamisena. Hallitsijaan viitataan tekstissä aina epiteetillä *Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa*, toistuipa ilmaus miten usein tahansa. Toinen monisanaisuuden ilmentymä ovat ns. paratagmat, kahden tai kolmen synonyymisen tai lähimerkityksisen sanan parataktiset kasaumat (näytteet aineistosta²): *avgå och fortsätta* - > *menestyä ja edestulla*; *förlora sig och gripa till flykten* - > *hajottaa itsensä ja paeta*; *angripa och skada* -> *vaivata ja vahingoittaa*; *med kraft och styrka* -> *voimalla ja väellä*; *skräck och oreda* - > *pelko ja sekaannos*; *med många handräckningar och viktories* - > *monel avul ja voitot*; *fiender och missgynnare* - > *viholliset ja kadettijat*. (Kansliatyölin konstituuttitirakenteesta ks. Saari 1987: 188–189; Forsman Svensson 1992a: 3–6.) Joskus ruotsalainen paratagma on korvattu sitä semanttisesti vastaavalla määritteen ja pääsanan yhdistelmällä: *kanonera och beskjuta* - > *tykeil ammuta*; *stora underverk och märkliga lyckor* - > *suuret ihmeelliset onnet*.

Vanhalle kansliakielelle on ominaista attribuuttien runsaus; taajassa käytössä ovat mm. erilaiset partisiipit. Olen aiemmissa tutkimuksissani osoittanut, että vanhan kirjasuomen partisiippiattribuutit kuvastavat suurelta osin aikansa kirjaruotsin käytäntöä (Forsman Svensson 1992a: 10–13, 1992b: 18–39, 1995: 36–37). Taistelukertomusten (ja lakitekstien) suosima partisiippityyppi on edellä mainittuun henkilöön tai asiaan viittaava *nimitetty* variantteineen: *nimitetty, ennen nimitetty, usein nimitetty* (rts. *bemält, avbemält, merbemält, ovanbemält, förberörd*). Sama partisiippi kuuluu usein korkea-arvoisen henkilön epiteettiin: *hyvin nimitetty* (*välbemält*) + titteli + nimi, *korkeastnimitetty* (*högstbemält*).

Taistelukertomuksissa esiintyy tietenkin runsaasti sotilashenkilöiden titteleitä, mutta näiden lisäksi myös siviiliviranomaisten. Muista teksteistä poikkeavaa sanastoa ovat yleinen sotatermistö sekä vieraat paikan- ja henkilönnimet. Sanastoa tutkiessani olen käyttänyt rinnan useita eri sanakirjoja (ruotsin osalta Hellquist, Schlyter, Söderwall, Wessen, suomen osalta VKS), mutta en ole katsonut lähdeviitteitä tarpeellisiksi kaikissa tapauksissa.

Titteleitä ja nimistöä

Sotilashenkilöiden ja viranomaisten arvonimet esiintyvät yleensä suomennoksissa äänneasultaan modifioituina lainoina ja lähtötekstin mukaisesti isolla alkukirjaimella kirjoitettuina; jonkin verran on käännöslainoja sekä sellaisia tapauksia, joissa on omaa ja lainattua. Näytteitä: *generaali* (general), *Puolakan feltherra* (polnisk fältherre 'sotapäällikkö'), *feltmarsalkki* (fältmarskalk 'sotamarsalkka'), *riksam(m)iraali* (riksamiral 'amiraali'), *kosakaritten³ johdattaja* (kosackernas anförare 'kasakkapäällikkö'), *ylimäinen⁴ leutinantti Plantti* (överstlöjtnant Planting), *överst leutinantti Schuerin* (överstlöjtnant Schwerin), *ylimäinen ~ alimmainen offiserari* (över-, underofficerare).

Yleistermeissä sekä päällystöön ja joukko-osastoihin viittaavissa nimityksissä on sekä lainoja että suomalaista sanastoa:

botsmanni (båtsman 'puosu', VKS:n suomalaistettu asu *puosmanni*), *dragona ~ draguna* (dragon

'rakuuna'), *paljas knihti* (gemen knekt 'tavallinen sotamies'), *rikstyggestari* (rikstyggestare '(valtion) asemestari'), *ryttäri* (ryttare 'ratsumies'), *soldaatti* (knekt 'sotamies'), *hevosväki*⁵ (rytter 'ratsuväki'), *regementti ryttäreist ja jalkamiehist* (regement till häst och fot 'ratsu- ja jalkaväen rykmentti'), *yhteinen sotaväki* (gemene 'tavalliset sotamiehet').

Termien vakiintumattomuuden havaitsee siitä, että sama ilmaus esiintyy eri ruotsalaissanojen vastineena; esim. *sotamies* ja *virkamies* viittaavat eriarvoisiin sotilashenkilöihin: *ylimmäiset sotamiehet* (förmämsta krigsbefäl); *yksi alimmaisist virkamiehist* (matros); *virkamiehet ja yhteinen sotaväki* (krigsbefäl och menige krigsmakt). Sanalla *virkamies* on käännetty jopa ruotsin *minister: keisarin suuri virkamies* (kejserlig minister; vrt. Wessen 1963 s. v. *minister*).

Useaan titteliin liittyy nimi ja mahdollinen määräite, ja tällöin uskollinen käännöstekniikka on tuottanut nykylukijaa hymyilyttäviä suomennoksia. Joitakin näytteitä henkilönnimistä ja titteleistä (huom. nimien yhteydessä esiintyvien paikannimien usein outo asu): 1655 A2a *Lähätti* - - *Herr GENERALiin CAWallerijn päälle, Ynne hänen Förstellisen Armons Pfalss-Greffwin cans Sulspakist* (tillika med Hans furstlige nåde pfalzgreven av Sulzbach; sama ilmaus on toisen suomentamana jo sujuvampi: 1659 A3a *hänen Förstillisellä armollans Sultz-Backan Pfaltz-Grefwillä*); 1659 A4a *yxi Keisarin suuri virkamies Greiwi Sparrista* (en kejserlig minister, greven av Sparre); 1655 Ba *StorFörsti Muskoust* (storförsten av Moskva).

Kun määritteen ja pääsanan yhdistelmään liittyy ruotsalaisessa tekstissä prepositio, kääntäjän on ollut vaikeaa sijoittaa suomen postpositioiden vaatimat genetiivit oikeisiin konstituentteihin. Seuraavasta näkyy, miten postpositio on liitetty sanaliittoon *Rikskattmestari, kreivi Magnus de la Gardie*: 1655 Ba *RijkSkattmestarin alla Greff Magnuxen Delagardie* (under riksskattemästaren ['valtiovarainhoitaja'] greve Magnusen de la Gardie anförande och kommando). Sama ongelma on ollut seuraavassa käännöksessä, jonka lähtötekstissä ilmaukseen *en hop båtsmän* 'joukko puosuja' liittyy prepositio *med*: 1659 A4a [kuoli] *laivan lutnantti siinä yhden ioukon botzmannin cansa* (skeppslöjtnanten där uppå med en hop båtsmän).

Taistelukenttien (kaupunkien, kylien, virtojen ym.) tai vaikkapa laivojen nimet eivät aina avaudu suomennoksen perusteella, sillä moni vieras nimi on siirtynyt käännökseen lähtötekstistä poikkeavassa asussa: 1655 A2b *Läxi* - - *Orosnon* (till Opotzne); 1655 A3a *tuli yhdellä Someron mäellä CORnowan tykönä* (kom på ett sandberg, hart vid Czarnova); 1655 A4a *jättänyt sen ymbäri Pijrittämisen tonninitzin edess, ja itzens wetänyt Wänäleisten lemborin cochden* (kvitterat belägringen Chamienitz [= Kamenetz], och dragit sig in åt rysk Lemberg [nyk. Lvov, saks. Lemberg]); *Båxin wirran ylitzen* (över floden Buck [= Bug]); 1655 Ba *osa Wiroist, ynnä WJtein hijpacunnan* [kanssa], *joca Cwrinmaala on* (en del av Livland, jämte stiftet Pilten, vilket i Kurland är beläget); 1659 A4a *sijtä Danmarkin Ammiralin laiwasta Groulfwist* (av danska amirals-keppet Grå Ulven). Nimien oudot suomalaisasut selittynevät osaksi lähtötekstien vaikealukuisuudesta ja ehkä myös kääntäjän kiireestä.

Lainattua sotasanastoa

Ruotsalaisen päällystön johdolla suomalaiset "taistelivat ruotsiksi" ja omaksuivat ruotsalaisen sotasanaston, kun vastaavaa omaperäistä ei ollut. On vain odotuksenmukaista, että taisteluväestöiden nimitykset – samoin kuin edellä puheena olleet tittelit yms. – olivat suurelta osin äännesultaan modifioitua ruotsalaisuuksia (*blokhuusi*) tai ruotsin ja suomen yhdistelmiä (*juoksugraavi*). Yleisimmistä sanoista esiintyy sekä ruotsalainen että suomalainen asu; eri kääntäjät menettelevät eri tavoin. Ruotsin *bagage*-sanana vastineena on *pakaasi* tai *kalu*, sanan *tross*

vastineena *trossi* (*trotsi*) tai *kalu*, siis väliin tarkkamerkityksinen laina, väliin suomalainen yleistermi (kaikilla sanoilla tarkoitetaan 'kuormastoa'). Ruotsin *salva* 'luotisuihku' on yleensä käännetty suomalaisittain *laukeeminen* tai *laskeminen* (*antoi ensimmäisen laukeemisen* < - gav den första salvan), mutta myös *salva*-sanan mukaelma löytyy yhdestä suomennoksesta. Tekstin luettavuus on kuitenkin tällä kohtaa epäselvä ja sanan muoto jää arvattavaksi; kyseeseen tulee painovirhekin: 1659 A3a *hän saij hywän sa[?nn tai ?un]an* (rts. efter en utstådd salva).

Sotavarusteita: *artolleri kalun kans* (artilleriet med trossen 'tykistö ja kuormasto'), *artollerit ja infanterit*⁶ (artilleriet och infanteriet 'tykistö ja jalkaväki'), *blokhuusi* (blockhus 'linnake'), *feltti* ~ (*sota*)*keto* (fält 'taistelukenttä'), *flyygeli* (flygel 'rintamasiipi'), *hilpori* (hillebard ~ hällebard 'tapparakeihäs'), *livsstandarti* (livsstandard 'kuninkaan lippu', ts. 'päällikönmerkki'), *standari* ~ *lippu* (standar)⁷, *malmistykki* (metallstycke), *skeffeli* (skyffel 'lapio'), *skuutta* ~ *skuutto* (skuta 'proomu'), *spansk ryttäri* (spansk ryttare 'este'), *trotsivaunu* (trossvagn 'kuormastovaunu'; suomennoksen *ts* selittyy lähtötekstin asusta *Trätzwagn*).

Muuta sotasanastoa: *aktionerit*⁸ (aktioner 'toimet' ym.) *jättää feltti* (kwittera fältet), *hamina* (hamn 'satama'), *juoksugra(a)vi* (löpgrav 'juoksuhauta'), *kvarnisoni*⁹ (garnison'varuskunta'), *kvarteeri* (kvarter'sotilaiden majapaikka'), *slaktordninki* ~ *sodan järjestys* (slaktordning), *slotsmuuri* (slottsmur 'linnanmuuri'), *edellinen troppi* (förtrupp 'etujoukko').

Sotasanastoon kuulumattomia sitaatti- ja muita lainoja on niitäkin, mutta vieraskielisten ilmausten ohessa esiintyy suomenkielisiä variantteja. Tyypillisiä lainoja ovat päiväysten osat ja muu rutiiniterminologia: *4. Augusti; Juliuxen (eli Heinäcuun); 9. Octobris; 31. Dito* ~ *item* ~ *samas kuusa* ym. Ranskalaisperäisten verbien ja substantiivien määrä vaihtelee eri suomennoksissa (esim. *resolveeratu* <- resolvera, *trakteerata* <- traktera, *devotionil* <- med devotion). Runsaammin on käännöslainoja, joista osa on onnistuneita, osa vaikeaselkoisia. Ruotsin refleksiiviverbit on normaalisti suomennettu verbillä + *itse*-pronominilla: *kiiruhtaa itsens* (skynda sig); *liikuttaa itsens* (movera sig); *rientää itsens* (hasta; tässä refleksiivipronominilla ei ole mallia lähtötekstissä); *antaa itsens takaperin* (bege sig tillbaka ~ ge sig till rygga ~ dra sig tillbaka); *antaa itsens mereen uimaan* (bege sig i sjön att simma); [saari] *antaa itsens ulos* (ön utskjuter sig); *X antoi itsens Y:n ala* (X undergav sig Y); *X oli itsens passin* ['sola, kulkuväylä'] *tykö istuttanut* (X hade satt sig vid passet). Kuten näytteistä ilmenee, sanaliitolla *antaa itsens* on suomennettu useita eri verbejä. Käännöslainoja on syntynyt, kun ruotsin verbit *ge*, *ta*, *slå*, *löpa* ym. on korvattu suomalaisvastineillaan *antaa*, *ottaa*, *lvöä*, *juosta* (*antaa*-verbistä esimerkkejä edellä): *ottaa yösijansa* (ta sitt nattläger); *ottaa majansa* (ta sitt härbärke); *lyöä leirinsä* (uppslå sig ett läger); [laivat] *ovat sisällejuosneet* (är inlupna); *juosta karin päälle* (råka på grund).

Horjuvia termejä

Vihollisen lisäksi taistelukertomuksissa tarvitaan omia joukkoja tarkoittavaa termiä. Ilmausta 'meikäläiset' tai 'omat miehet' vastaa ruotsalaisen tekstin *de våra*, joka on suomennettu sananmukaisesti genetiivimuodolla *meidä(i)n*. Pelkkä *meidän* ei useinkaan sovi kontekstiin, sillä sen tulkitsee yksinomaan *me*-pronominin genetiiviksi. Ilmauksessa *meidän täytyi lähteä* olisi nykytulkinnan mukaan lähtijänä myös kirjoittaja eivätkä vain taisteluun osallistuneet sotilaat: *ennen meidän tulemust* (före de våras ankomst); *on meidän päälle vallalens käynyt* (är uppå de vara lösgången); [X on] *niitä meidän vaatinut tappelukseen* (X har manat de våra till slags). Joskus

löytyy vapaakin käänнос: **meidän väkee vastaan** (emot de våra).

Moni muu ilmaus on nykylukijalle auto ja huvittavakin, koska sanojen merkitys on muuttunut (esim. *laivaliuta* 'laivasto' tai *meteli Medelfartin tykönä* 'Middelfartin taistelu'). Ruotsin sanat *rest(en)* ja *övrig* (nyk. 'loput', 'muut') on eri konteksteissa käännetty eri tavoin: **jääneet heidän sotajoukosta** (resten av deras armé); **jätöksen kans armeesta** (med resten av armén), **siihen päälle seisovaiseen sotimiseen** (till det övriga fäktandet); **sen ylitse olevaisen osan väestänsä** (den övriga delen av sitt folk); **tuskin kolmas osa on jällessä** (näppeligen tredjedelen är övrig). Vrt. VKS:n *jätös, jädä, jälleen*.

Huomio kiintyy tapauksiin, joissa sama ruotsalaistermi on eri teksteissä suomennettu eri tavoin tai joissa samalla sanalla on suomennettu eri ilmauksia (laaja-alainen käännösvastine oli ed. jakson *antaa itsens*). Tyydyn tarkastelemaan tässä kahta tapausta, ruotsin verbiä *fortsätta* käännösvastineineen sekä suomen adverbia *kohdastans*. Verbiä *fortsätta* (tai *fortställa*) ei ole käännetty *jatkaa*-verbillä, koska tämän verbin merkitys oli 1600-luvulla 'panna jatkoksi, pidentää' (VKS s. v. *jatkaa*). Ruotsissa *fortsätta*-verbillä oli 1600-luvulla jo useita merkityksiä (vrt. Schlyter, Söderwall). Suomennoksissa vastineina esiintyvät verbit *asettaa*, *edesajaa*, *edestulla*, *ottaa* ja *päällepitää*: [on] **asettanut** hänen sotamatkans (har *fortsatt* sitt fälttåg); [on] **saanut tilaa edesajaa** sotamatkan Pryssin maalle (har bekommit lägenhet, att vidare *fortställa* härtåget till Preussen); *ovat myös asiat - - jalost menestyneet ja edestulleet* (är och sakerna - - så väl avgångna och *fortsatta*); [on] **niin hänen matkans ottanut** Krakou'un (och alltså *fortställt* sitt tåg till Krakov); *ympäripiirittämisen Krakoun edes päällepiti* (belägringen för Krakov *fortsatte*). VKS tuntee verbin *edesajaa* merkityksessä 'toimia jnk hyväksi', verbin *edestulla* merkityksessä 'tulla paikalle, ilmestyä' sekä 'menestyä' (viimeksi mainittu merkitys on kyseessä paratagmassa *menestyneet ja edestulleet*). Toisaalta merkityksen muuttuminen vanhan kirjasuomen ajoista ei selitä seuraavaa suomennosta, jossa niin ikään on verbi *fortsätta*. Siinä ruotsin *resa* on sekoittunut sanaan *rest*, jonka yleinen suomennosvastine on *jätös* tai *jääneet*, ja ilmaus *fortsatte resan* 'jatkoivat matkaa' on saanut asun *vei jätöksen*: 1655 A2b H: C: M: - - **wei sit sinä Päiwänä jätöxen** Peniculman matcan edemäl (*fortsatte* sedan samma dagen, *resan*, til en milavägs vidare).

Vanhan kirjasuomen *kohdastans(a)* on monikäyttöinen, merkityksinä esim. 'suoraa tietä, heti, puolestaan, suorastaan, kokonaan' (VKS s. v. *kohdastansa*). Ruotsin adverbilla *genast* (oik. adjektiivin *gen* 'lyhyt, suora' superlatiivi, vrt. *genväg* 'oikotie') ilmaistiin paitsi aikaa ['heti'] myös paikkaa (= *genaste ~ närmaste vägen* 'suorinta tietä'; ks. Schlyter, Söderwall). Seuraavan virkkeen lähtötekstissä on ensin adverbilla *genast*, sitten adjektiiviattribuutti *genaste* (vägen), ja kumpikin on suomennettu samalla tavoin: 1655 A2ab Andoi H: C: M: *Herr Felt-Marskalkin - - [c]ohdastans mennä POlan CVNingan perän, - - joca silloin oli (- -) tielä cohdistans* menemäs KRAkowan (Iät H. K. Mt. fältmarskalken - - gå *genast* efter konungen i Polen, som då - - var på *genaste* vägen till Krakov). Koska adverbilla *kohdastans* voitiin ilmaista paitsi aikaa myös paikkaa, sillä on sopinut kääntää ruotsin ilmaus *närmaste vägen*: 1677 A2b *rupeis - - lijcuman - - cohdistans* Tien ottain LandzCronua päin (bröt allt därför med dess krigshär - - tagandes den *närmaste* vägen åt Landskrona).

Taistelukertomuksista löytyy niin luontevia käännöksiä, ettei nykylukijallakaan ole niihin huomauttamista. Tässä suhteessa tekstit poikkeavat toisistaan. Suomalaista ilmaisua suosiva REL 1659:n kääntäjä on onnistunut jopa kansliaruotsin ranskalaisuuksia tulkitessaan, kuten seuraavista esimerkeistä ilmenee: *ahdistaa vihollista* (entreprerera fienden), *astua laivaan* (embarkera), *tervittää* (beneventera), *tulla X:n ala(m)maiseksi* (ta X:s devotion), *antaa aseet menestyä* (sekundera vapen). Vapaita ja jopa lähtötekstiä sulavampia käännöksiä ovat nämä: *asian tilan ja tarpeen peräst* (eftersom beskaffenheten och tillståndet av sakerna kan fordra och befara); *herran*

käytöksen tähden (för herrens berömvärda förhållande); *heil oli paha mieli häntä vastaan* (dessa voro illa till fredens med honom); *täytyi monta kedolle jättää* (måste, icke utan tämlig förlust, dra sig av igen). Teksteissä on niin ikään vakiotermistöä, mutta pulmana on usean nimityksen polyseemisyys: merkitys vaihtelee kontekstin mukaan. Polyseemista sanastoa ovat useat 'puolustusta' tai yleensä 'toimintaa' merkitsevät deverbaalijohdokset, mutta myös sotimiseen liittyvät erikoistermit: *laitos, toimitus, vahvistus, varjelus, kalu* jne.

Käännösvirheitä

Mikä on ollut kääntäjille erityisen hankalaa? Edellä on jo ollut näytteitä vaikeuksista: erikoissanasto sekä titteleihin ja vieraisiin nimiin liittyvät määritteet. Kääntäjät ovat ratkaisseet sanasto-ongelmat valitsemalla polyseemisen yleistermin ja liittämällä siihen määritteitä, käyttämällä modifioituja ruotsalaislainoja tai myös omakielisiä ilmauksia. Vaikeuksista todistavat mm. tekstien kiertoilmaukset, joissa lähtötekstin (lyhyt) ilmaus on suomennettu "määritelmällä": *laikkale, joka laivast ulospoukonnut oli* (splittra 'sirpale'); *polttavaisii käsiluotii* (handgranater 'käsikranaatteja'); *Juutin maan alla laidalla* (under jutlandska kusten); *Gullbergin rauma, josta ylitsemennään* (Gullberger färjestaden 'Guldborgin lauttapaikka'); *se väki kuin maalle olis astunut* (descenten av folket).

Vielä konkreettisemmin vaikeudet näkyvät tekstien käännösvirheistä. Kömpelyyksiä on enemmän kuin varsinaisia virheitä, ja joskus sanan puuttuminen on vain painovirhe. Toisaalta yksittäisten sanojen pois jättäminen tai väärin käsittäminen voi johtaa koko virkkeen väärään tulkintaan (eräät 1. ja 2. ryhmän tapaukset). Esittelen erityyppisiä virheitä kolmia ryhmitettyinä. Ensimmäisessä ryhmässä (1) suomennoksesta puuttuu jokin lähtötekstin sana (pronomini, prepositio, konjunktio). Toisessa ryhmässä (2) on leksikaalinen tai morfologinen väärinkäsitys, mistä syystä lähtötekstin ajatus ei selviä suomennoksessa käytetystä sanasta tai muodosta. Kolmannessa ryhmässä (3) on kyse rakennevirheistä, joissa pitkäkhön jakson merkitys jää hämäräksi tai arvauksen varaan.

(1) Lähtötekstin ilmaus puuttuu:

Esitän kolme tapausta (a–c), joissa jokin lähtötekstin sana on vailla vastinetta. Esimerkit ovat kaikki REL 1655:stä.

a. 1655 Ab ottaman Brombergi [ø] yhtä Linna TORnin cohda [ø] kyllä *auttawan passin* Polast Pryssin-Maala
rts. at erövra Bromberg, *som är ett slott* beläget in emot Thorn, *och tämligen fördelaktigt pass*, utur Polen in i Preussen.

Ruotsin relatiivilauseesta on tehty substantiiviattribuutti (*Brombergii yhtä linnaa pro Brombergii, joka on yksi linna*). Tällöin on partitiiviin *linnaa* rinnastuvan määritteen muoto "unohtunut" ja saanut *n*-päätteisen asun (*auttawan passin pro auttavaa passia* 'helppoa kulkuväylää') ja rinnastuskonjunktio *ja* on sekin jäänyt pois. (Modernistettu versio: valloittamaan Brombergia, Thornin lähellä sijaitsevaa linnaa, josta on hyvä kulkuväylä Puolasta Preussiin.)

b. 1655 A2b sai H: C: M: - - Swret Masoreskit [ø] 12. ja muutamat 6. Leiwiskä
rts. bekom H. K. Mt. - - stora muskoviska, *samt* tolv- och några sexpundiga.

Kääntämättä on jäänyt ruotsin konjunktio *samt* 'sekä', mistä syystä suomennoksesta saa käsityksen, että siinä mainitut "suuret masoreskit" olivat kooltaan 12- tai 6-naulaisia. Lähtötekstin mukaan saaliiksi saatiin sekä "suuria moskovalaisia" että kooltaan pienempiä (12- ja 6-naulaisia) tykkejä.

- c. 1655 A3a Ja owat nijñ *H: C: m:* [ø] päätä hawin [ø] Ehton asti ja nijñ lijki Neliä eli Wijsi Sata Tapetut
rts. Och är alltså *av H.K.Mt.* över hals och huvud *efterjagade* in i själva aflonen, saint, vid pass fyra eller femhundra nederhuggna.

Tässä lyhenteestä *H: C: m:* ei mitenkään käy ilmi, että kyseessä on (ablatiivi)agentti (*Hänen Kuninkaalliselta Majesteetiltans*); lisäksi predikaatista puuttuu ruotsin *efterjagade*-partisiipin vastine, jonka kuuluisi rinnastua partisiippiin *Tapetut* ("ovat Hänen Majesteetiltans takaa ajetus ja -tapetus"). Lauseen merkitys jää kontekstiin perustuvan arvauksen varaan. 1600-luvun teksteissä on normaalisti osoitettu sijapäätteellä *majesteetti*-sanana lyhenteen funktio, esim. *H: C: M:ins* (REL 1655), *K: seld M:tild onnelisest woitettin* (REL 1659).

(2) Morfologinen tai leksikaalinen virhe:¹⁰

Väärä muoto voi olla tartuntaa lähtötekstistä (kuten seuraavassa esimerkissä a) tai johtua lähiasuisten sanojen sekaantumisesta (esimerkeissä b, c). Vanhan käännöskielen kauneusvirhe on rinnasteisten konstituenttien epäsymmetrisyys, mm. erisijaisten nominien tai eri infinitiivityyppien rinnastaminen (esim. d). (Symmetriavirheistä ks. Forsman Svensson 1983: 274–276.) Valtaosa tapauksista on taas peräisin REL 1655:stä.

- a. 1655 Ba nijñ *Förstin Rasiwilin* ja *Bilsin Wildast* nijñcuin ne muut säädhyt, menit *H: C.: M:* tygö
rts. har - - såväl *fursten Radzwill* och *bispen av Willda*, som och de andra samtliga ständerna övergått till H. K. Mt.

Lähtötekstin määräisestä muodosta johtuviksi lienee katsottava oudot *n*-päätteiset subjektit (*fursten* -> *förstin*, *bispen* -> *bilsin*); erisnimen asu *Rasiwilin* lienee mukautunut titteliinsä. Kääntäjä on myös saattanut pitää ruotsin appellatiivia *bisp* 'piispa' henkilönnimenä, ja 'Willdan piispasta' on tullut "Bilsin(n) Wildast".

- b. 1659 A4b Tehden - - tämän werisen ia *lawiald vlosnäyttäväisen sodan* päälle yhden toiwotun ja lohdulisen lopun
rts. göirandes - - uppå detta blodiga, och *vid utseende farliga kriget*, en önskelig och hugnelig ändskap.

Prepositio *vid* (vanhan ortografian *widt*) on sekoitettu adjektiivisiin *vid* 'laaja, laava'; tällöin on myös deverbaalinomini *utseende*: 'ulkonäkö' tulkittu partisiipiksi (*ulosnäyttäväinen*).

- c. 1655 A2a Löi hänen Läirinss yhden Hwonen ja Tornin Walwitzan tygö
rts. slog sitt läger vid ett hus och torp, Wallewitz benämnda.

REL 1655:n suomentaja on noin sivun pituisessa jaksossa kääntänyt sanalla *torni* toisaalta paikannimen *Thorn* (ks. edellisen virheryhmän a-esimerkkiä), toisaalta sanan *torp* ilmauksessa *hus och torp*. Onko lähtötekstin käsikirjoitus ollut niin epäselvä, että se selittäisi sanojen *hus* ja *torp* oudot suomalaisasut? Vai onko kääntäjällä ollut niin kiire, että suomennokseen on jäänyt lapsuksia?

- d. 1677 A2a oli mennyt Herzwaldin Clösterin tygö, siellä *odottaman* - - wahwistusta, ja niin olla Wihollista sitä likemmännä
rts. hade sig till Herrewalds klöster dragit, där till att avvänta - - förstärkning och att

tillika vara fienden så mycket närmare.

Epäsymmetrisistä infinitiiveistä olen valinnut näytteeksi rinnastuksen [oli mennyt] *odottamaan ja olla pro odottamaan ja olemaan* (tai *odottaakseen ja ollakseen*). Symmetriarikkeet ovat ymmärrettäviä, kun virkkeet ovat pitkiä ja rinnasteiset konstituentit kaukana toisistaan.

(3) Rakennevirhe:

REL 1655:n suomennos päättyy sivun pituiseen virkkeeseen, jossa on 14 lausetta; lauserakenne on sama kuin lähtötekstissä. Virkkeen alku (a) ja loppu (b) ovat saaneet suomennoksessa lähtötekstistä poikkeavan tulkinnan.

- a. 1655 Bb Ja että *se on cochtullinen omistaa* hänen Jumaludens murhella ja Isälisellä warjeluxella H: C: M:s puolesta - - Nijn on meille - - syy - - Iloita sijtä rts. och medan *det allt, billigt tillskrives* hans [Guds] gudomliga omvårdnad, försorg och faderliga hägn, över H.K.Mt. - - Så har vi - - orsak, att fröjda.

On vaikeaa sanoa, onko kääntäjä ymmärtänyt (tai lukenut) väärin lähtötekstin vai onko hän vain epäonnistunut suomennoksen muotoilussa. Toisaalta lähtötekstin *allt* 'kaikki' on kääntämättä ja suomennokseen on samaan kohtaan lisätty verbimuoto *on*; kääntäjän tulkinta on ehkä ollut "det är billigt". Joka tapauksessa kohdan suomalainen versio jää arvoitukseksi, sillä *se*-pronomini jäsentyy muodolliseksi subjektiksi ja ilmaus *hänens jumaluutens* puolestaan *omistaa*-verbin objektiksi. Lähtötekstin perusteella on kyse siitä, että kun nyt kaikki (nimittäin sotaonni ja majesteetin hyvä terveys) voidaan aiheellisesti¹¹ lukea Jumalan isällisen huolenpidon ansioksi, niin kansalaisilla on syytä iloita.

- b. 1655 Bb mös wijmäin meidän racas Isänmaan ja - - H: C: M: Vscolliset alamaiset, sen cautta saisit wijmäin wahwan - - Rauhan; ja nijn meidän *Armollisin Cuningam ja Esiwaldam, ynnä H: C: M: Cunniallinen Seura*, meidän Weljeleit ja Jäseniet¹² hywäl ajal näkis ja löytäis *meitä* Cotona Isänmaal rts. och sist vårt kära fädernesland och - - H: K: Mts. redliga undersåtar, därigenom omsider [må] nå en säker - - fred och således *vår allemådigaste konung och överhet med H. K. Mts. lovliga följe*, våra medbröder och ledamötere, i behaglig tid, få se och finna *hos oss* här hemma i fäderneslandet.

REL 1655:n mammuttivistä ylistetään sekä kuningasta että Jumalaa ja kehoitetaan kansalaisia kiittämään ja rukoilemaan Jumalaa. Tässä alisteisten lauseiden ja useiden rinnasteisten konstituenttien sekamelskassa kääntäjä näyttää kadottaneen punaisen langan. Lähtötekstin objektista on tullut subjekti ja adverbialista (*hos oss*) objekti: ruotsalaisen tekstin kirjoittaja toivoo, että *alamaiset* (S) saavat pysyvän rauhan ja näkevät taas *kuninkaansa seurueineen* (O) luonaan (ADV); suomennoksessa toivotaan, että *kuningas seurueineen* (S) näkisi taas kotona alamaisansa eli "meitä" (O).

Loppulause

Tekstien vertailu paljastaa, että kääntäjät ovat seuranneet tarkoin originaalin lauserakennetta: sivulauseita vastaa yleensä sivulause, eri nominaalimuotoja joko nominaalimuoto tai sellaiseen rinnastuva ilmaus. Täydellisen vastaavuuden tavoittelu tuottaa kömpelyyksiä silloin, kun ruotsin rakenne ei sellaisenaan luonnu suomen kieleen. Saman ajan muissakin teksteissä esiintyviä rakenteita, joissa vieras elementti on vakiintunut nimenomaan vanhan kirjasuomen ilmaisukeinoksi,

11

12

ovat eräät apuverbikonstruktiot ja infinitiivirakenteet (Forsman Svensson 1990). Toisaalta esim. partisiippiattribuutit, nykyajan tiiviille asiasuomelle ominainen ilmaisukeino, ovat 1600-luvun suomennoksissa lähes täysin kytköksissä lähtöteksteihin. Samoin on lauseenvastikkeiden laita: itsenäisiä, suomentajan tuottamia ja lähtötekstistä poikkeavia rakenteita on harvassa. Olen tekstejä vertailllessani tarkastellut myös tällaisia seikkoja, mutta niiden esittely on jätettävä toiseen yhteyteen.

Aineiston neljä taistelukertomusta ovat kolmen eri kääntäjän käsialaa (vuosien 1677 ja 1678 tekstit on selvästi kääntänyt sama henkilö). Suomennokset eroavat toisistaan sanaston (esim. lainojen määrän), yleisen sujuvuuden sekä äänne- ja muoto-opin piirteiden osalta. Ahtaimmin lounaismurteinen on teksteistä vanhin REL 1655, kun taas REL 1677:n (ja 1678:n) kielenparsi viittaa lounaismurteiden ulkopuolelle.

REL 1655:lle on ominaista laaja loppuheittoisuus, esim. monikon partitiivityyppi *kirjoi, nimitettyi* sekä infinitiiviasu *vaivat* 'vaivata'. Teksti on myös kielellisesti kömpelöin: muoto-oppi onnahtelee, sitaattilainoja ja käänösvirheitä on huomattavasti runsaammin kuin muissa. Suomennoksen sanoma jää väärinkäsitysten vuoksi paikoin epäselväksi. REL 1659:n kieli on niin ikään lounaismurteista. Loppuheittoa on tosin vähemmän, mutta REL 1655:n tavoin myös infinitiiveissä (*lauvaist* 'laukaista'). Suomennos on huolellista työtä, sillä juuri tämän tekstin kääntäjä on onnistunut löytämään lähtötekstin ranskalaislainoille aidot suomalaiset vastineet. Muista kääntäjistä poiketen hän on turvautunut usein lainojen sijasta definitioihin ja selityksiin ja esittänyt mm. päiväyksissä kuukausien suomalaiset nimet latinaisten ohella sulkeissa. Huolellisuus ulottuu myös käytettyihin lyhenteisiin: hallitsijan epiteetistä ilmenee aina lukutapa, esim. *H: C:sen M:tin, K: M:ti, Kseld M:tild* (REL 1655:ssä usein vain *H: C: M:*). Kyseisen tekstin lukeminen on helppoa ja sen tarkoitus tulee selväksi.

Helppolukuisia ovat myös REL 1677:n ja 1678:n suomennokset. Toisaalta sekä nämä että vuoden 1659 teksti ovat olleet kääntäjille helpompia mm. nimistön osalta: niissähän selostetaan Ruotsin ja Tanskan sotia ja suhteellisen tutuilla alueilla käytyjä taisteluja, kun taas Puolan sotia käsittelevä REL 1655 sisältää runsaasti vieraita nimiä ja titteleitä. Vuosien 1677 ja 1678 suomennokset, jotka ovat saman henkilön laatimia, poikkeavat muista murrepiirteiltään: kielenparsi viittaa kauemmaksi hämäläis- tai paremminkin pohjalaismurteiden alueelle. Näissä teksteissä on sellaisia kielenpiirteitä, jotka ovat suhteellisen harvinaisia Turun seudun kielessä ja 1600-luvun kirjasuomessa: yleinen loppuheitottomuus (esim. adverbien asu *pelkäämättömästi*) ja varsinkin eräät 3. persoonan omistusliitteen täyteläiset asut (*omillensa, Wäestänsä*); monikon 1. persoonan omistusliitteen *n*:lliset asut *-nnA, -nne* (*Saadaxenna, meidän Isännemaa*); *A*:lliset monikon persoonapäätteet (*panemma, käskeemmä, oleskeletta*); yleisen *ilkiä*-tyypin ohella myös tapaukset *hakia, käskiä, ainuastans, paljua*.

Näytteenä yksilöllisestä sananvalinnasta mainittakoon, että suomennoksissa on käytetty eri ilmauksia mm. 'kimppuun käymisestä': *X:n päälle hyökkösi* (REL 1655; VKS:ssa sekä *hyökätä* että *hyökötä*), *X:n päälle karkeli* (REL 1659; VKS *karjella* ~ *karkella* 'hypellä, liikehtiä'); *kävi X:n päälle vallalens* (REL 1677, 1678).

Ainakin kolmessa suomennoksessa lähtötekstin sanoma on nähdäkseni mennyt perille eikä raportoinnin pääasia, Ruotsin voitto Puolasta, jää epäselväksi kömpelöimmässäkään käänöksessä (REL 1655). Olen valinnut epilogiksi virkenäytteen, josta ilmenevät taistelukertomusten käänösongelmat. Suomentaja on selviytynyt lähtötekstin ranskalaisten abstrakti-ilmausten suomentamisesta, mutta on joutunut jättämään suhteellisen tavalliset sotatermit ruotsalaiseen asuun (lainat kursivoitu):

1659 A4b Sitten on Nimitetty *Vice Ammirali Cox* mennyt tämän laiwaliudan cansa Arhuusin, josa hän ambumisellans ia *stykkilläns* on aianut *Puolakan vlos blockhuusist*, sillan la iuoxu *grawin* tykönä rannal, pannut muutamia *paati* täynnäs wäke maal, iotka owat pistänet walkian liki 40 huonesen Caupungis, ia sillä wälillä cuitengin andanut poltta ylitze 30 *Skuto* iotka siellä *haminas* makaisit.

VIITTEET

1. Lähtötekstini kuuluvat varhaisnykyruotsin kauteen (äldre nysvenska 1526–1732). Muinaisruotsissa (klassisk fornsvenska n. 1225–1375, yngre fornsvenska 1375–1526) lainasanat olivat alasaksalaisia, mutta 1500-luvulta pääasiassa yläsaksalaisia. Jopa ranskalaislainat välittyivät usein ruotsiin saksan kautta. (Bergman 1984: 65–67, 82, 86, 92, 96–99.)
2. Olen modernistanut esimerkkisanojen ja -lauseiden ortografian ja vaihtanut isot alkukirjaimet pieniksi silloin, kun kyseessä ei ole suora sitaatti; tällöin esimerkeissä ei ole lähdeviitettä. Syynä menettelyyn on se, että useammassa kuin yhdessä tekstissä esiintyvän ilmauksen ortografia saattaa vaihdella. Ruotsalaisen lähtötekstin ortografian olen mahdollisuuksien mukaan modernistanut kaikissa tapauksissa. Olen kuitenkin maininnut erikseen sellaiset tapaukset, joissa suomennoksen outo ortografia joko selittyy vanhan kirjaruotsin käytännöstä tai poikkeaa siitä yllättävällä tavalla.
3. VKS mainitsee vain asut *kasakka*, *kassakka* 'venäläinen sotilas, ratsumies; päivätyöläinen'. Ei myöskään VKS:n esimerkistöissä ole ruotsin ortografian mukaisia *o*:llisia asuja. Termin suomalaisversiossa on mukana ruotsin monikontunnus *-er* (*kosacker* → *kosakari*), joskin lopputulokseen (*-ari* pro *-eri*) ovat ilmeisesti vaikuttaneet muut samantyyppiset sanat. Ruotsin *-er*-monikko lienee samastunut sellaisiin *-(a)re-* ja *-er-*loppuisiin nomineihin, joiden yksikkö ja monikko olivat identtiset (esim. *romare*, *officerare*, *assyrier*, *kolosser* ym.). Tällaisista vanha kirjasuomi käyttää yleisesti asuja *romarit*, *offiserarit*, *assyrerit*, *kolosserit* jne. (Ks. Forsman Svensson 1989: 46, 135–136.)
4. Nykyisen *everstiluutnantin* sijasta on käytetty ruotsalaisasua (*överst leutnantti*) tai suomennettu *överst(e)-*määrite adjektiivilla *ylim(m)äinen*, joka on toisaalta myös *över*-prefiksin normaali käännösvastine (esim. *ylimäinen officerari*, rts. *överofficerare*). Sanasta *luutnantti* esiintyvät suomennoksissa ortografiset asut (akk.) *Leutinandin* (1655, 1659; rts. *Leutenanten*, *Leutnampt*) ja *laiwan lutnantti* (1659; rts. *Skepps Leutenanten*).
5. VKS:ssa on useita varhaisia esimerkkejä ilmauksesta *hevo(i)sväki* sekä viittaukset myös Jusleniuksen ja Gananderin sanakirjoihin.
6. Suomentajan käyttämät monikkomuodot voivat kuvastaa käsitystä, että ruotsin kollektiivi-ilmaus *artolleri* tarkoittaisi yksittäistä sotilasta eli 'tykkimestä' (*infanteri* olisi puolestaan 'jalkamies'); tällöin monikolla *artollerit* on merkitys 'tykkimiehet'. Toisaalta sanojen *t*-loppuisuus on voinut tarttua myös ruotsin loppuartikkelista (rts. *artolleriet* - sm. *artollerit*).
7. Ks. Wessön 1963 s. v. *standar(d) standert*. Sanat ovat tulleet ruotsiin saksan kautta muinaisranskasta (*estandard* 'lippu, viiri'; engl. *standard*) ja tarkoittavat erityyppisiä armeijan lippuja.
8. Suomeen mukautettu asu perustuu tässä ruotsin monikkomuotoon *aktioner* (VKS ei mainitse kyseistä sanaa). Ks. viitettä 3.
9. Suomentaja on ortografiassaan käyttänyt *qw*:tä lähtötekstin *gu*:n asemesta: 1655 A2b *Qwarnisonilla* (rts. *guarnison*). VKS:n hakusanat ovat *garnisoni-* ja *gvarnisoni-*tyyppisiä.
10. REL 1655:n kääntäjälle suomen kielen muoto-oppi on tuottanut vaikeuksia. Niinpä hän kylläkin käyttää karitiivijohdoksia ruotsin *o*-alkuisten adjektiivien vastineina, mutta saattaa sekoittaa nominista ja verbistä

johdetut adjektiivit: *onnettomattomist tapaturmist varjella* (för olycklig händelse förvara) ja *vahinkomattomana pitää* (oskadda erhålla) pro *onnettomist(a)* ja *vahingoittumattomana* (~? *vahingottomana*).

11. Etenkin vanhemmassa ruotsissa *billig* merkitsee samaa kuin *skälig* 'aiheellinen'.

12. Outo asu *Weljeleit ja Jäseniet* pro *veljet ja jäsenet* (tai *veljemme ja jäsenemme*) on REL 1655:n suomentajan kömpelyyksiä. Tekstissähän on muutakin morfologista horjuntaa enemmän kuin aineiston muissa teksteissä.

LÄHTEET

BERGMAN, GÖSTA 1984: Kortfattad svensk språkhistoria. Stockholm.

FORSMAN SVENSSON, PIRKKO) 1983: Satsmotsvarigheter i finsk prosa under 1600-talet: participialkonstruktionen och därmed synonyma icke-finita uttryck i jämförelse med språkbruket före och efter 1600-talet. Helsinki.

FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1989: Vanhinta kirjasuomea 3. 1500- ja 1600-luvun äänne- ja rnuoto-oppia. Moniste. Umeå universitet.

FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1990: Vanhinta kirjasuomea 4. 1600-luvun lauseoppia. Moniste. Umeå universitet.

FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1992a: Karl XIa minnesskrift – kanslisvenska i finsk översättning. Fenno-Ugrica Suecana 11, 1–23.

FORSMAN SVENSSON, PIRKKO) 1995: Cullaisen Kirian suomentajaa jäljittämässä. Teoksessa: RIITTA KATAJA KRISTIINA SUIKKARI, XXI Kielitieteenpäivät Oulussa 6.–7.5.1994. Acta universitatis Ouluensis B. Humaniora 19. Oulu, 33–41.

FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1992b: Vanhan kirjasuomen nominaalirakenteista I. 1600-luvun partisiippiattribuutteja II. 1600-luvun lauseenvastikkeita. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature 8. Uppsala.

HELLQUIST, ELOF 1970: Svensk etymologisk ordbok. Tredje upplagan. Lund.

NYSTRÖM, INGEGERD – SAARI, MIRJA 1983: Studier i äldre nysvensk syntax I. Allmän del. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B nr 7. Helsingfors.

Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien. Lund 1898–1899.

Pipping = FREDR. WILH PIPPING: Luettelo Suomeksi prääntätyistä kirjoista. Helsinki 1856–1857. Jäljennöspainos. Porvoo 1967.

REL[AATIO] 1655 = OLcon tällä Christel: ja Cunnial: Seuracunnalle tiettäwä - - . Pipping 80. (RELATION och Tackseyelse-Skrifft, öfwer Hans Kongl. Maytz - - lyckelige progresser och victorier, emoot Konungen i Pähl)

REL[AATIO] 1659 = Tieto Nijstä onnelisistä edeskäymisistä, Cuin H:n Kuning:selle Maij:llens - - on tapahtunet - - Sekä Danmarkin Cuningast wastian että mualla muisa paickois. Wuona 1659. Pipping 96. (RELATION, Om Någre H:s Kongl. May.tz -- Lycklige progresser)

REL[AATIO] 1677 = RELATIO Sijtä Woitosta jonga hänen Cuning. Maijst: - - on saanut - - Skonis 14 Julij 1677. Pipping 189. (RELATION, Om Then Segren som Hans Kongl. Mayst - -)

REL[AATIO] 1678 = Lyhyt Sanoma Sijtä Cuin tapahtunut on Hänen Cuning. Maij:tins FeldtMarskalckin - - ja Jutin Landt-RYgenisä seisowaisten Sotajoucoin wälillä, kirjoitettu Strålsundista 10.Januarij, 1678. Pipping 190. (KOrt berättelse aff thet som är förelupit)

SAARI MIRJA 1987: Studier i äldre nysvensk syntax III. Meningar, satser och deras konstituentier. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors

universitet. Serie B nr 11. Helsingfors.

SCHLYTER, D. C. J. 1877: Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar. Lund.

SÖDERWALL, K. F. 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltids-språket I–II. Lund.

WESSÉN, ELIAS 1963: Våra ord, deras uttal och ursprung. Kortfattad etymologisk ordbok.
Stockholm.

VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja I– II. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33.
Helsinki 1985, 1994.